

Література

1. Перетерский И. С. Дигесты Юстиниана: Очерки по истории составления и общая характеристика. — М.: Гос. издат. юрид. лит., 1956.
2. Дождев Д. В. Римское частное право: Учебник для вузов / Под ред. В. С. Пересянцева. — М., 1996.
3. Бартошек М. Римское право: (Понятия, термины, определения): Пер. с чешск. — М.: Юрид. лит., 1989.
4. Харитонов Є. О. Історія приватного права Європи: Східна традиція. — Одеса: Юридична література, 2000.
5. Калініченко А. «Майнові права на чужій земельній ділянці» // Юридичний радник. — № 5 (7). — жовтень 2005 р. — С. 39.
6. Цивільний кодекс України: Коментар. Видання друге із змінами за станом на 2004 р. — Х., 2004.
7. Калініченко А. Майнові права на чужій земельній ділянці // Юридичний радник. — 2005 р. — № 6 (8). — С. 62-63.

УДК 347.5

*Н. Ю. Голубєва***ПРОБЛЕМА КЛАСИФІКАЦІЇ НЕДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ**

Питання про класифікацію недоговірних зобов'язань фактично не піднімається у юридичній літературі, на відміну від питання класифікації договірних зобов'язань. З часу досліджень В. А. Носова, А. М. Михайлича досліджуються в основному окремі види недоговірних зобов'язань чи класифікуються деліктні зобов'язання на підгрупи.

В основі загальноприйнятої систематизації зобов'язань, яка закріплена в Інституціях Гая, лежить розподіл більшості зобов'язань за підставами виникнення на дві великі групи: договірні, що виникають на підставі укладеного договору, та недоговірні, що виникають на підставі інших юридичних фактів. Такий розподіл зобов'язань важливий і зараз, оскільки значно розрізняється законодавча регламентація цих зобов'язань, наприклад, при вирішенні питань про характер збитків, що відшкодовуються, про значення вини потерпілого, про форми вини правопорушника тощо.

У порівнянні з ЦК УРСР 1964 року у ЦК України збережено загальний підхід до формування розділу, присвяченого зобов'язанням, хоча їх перелік значно розширено. Відмінністю ЦК України від ЦК УРСР 1963 року є, зокрема, чіткий поділ всіх зобов'язань на два види: договірні та недоговірні зобов'язання, що, напевне, є рецепцією поділу зобов'язань з давньоримського права.

У Цивільному кодексі Російської Федерації, навпроти, чіткого поділу зобов'язань на види нема, а вчені поділяють їх на договірні зобов'язання; зобов'язання, що виникають з односторонніх дій; недоговірні (правоохоронні) [1]. Тобто у сферу недоговірних зобов'язань входять лише деліктні та кондикційні (з необґрунтованого збагачення) зобов'язання. Недосконалість такого підходу полягає у тому, що, наприклад, кондикційні зобов'язання теж виникають з односторонніх дій, але за указаною класифікацією не підпадають у зобов'язання з односторонніх дій. Тобто вочевидь відбувається змішення класифікаційних кри-

теріїв, а термін «правоохоронні зобов'язання» не є тотожним до терміну «недоговірні зобов'язання».

У розумінні ж ЦК України недоговірні зобов'язання це зобов'язання, що виникають не з договору, а з інших юридичних фактів, у тому числі і з односторонніх дій.

Між договірними і недоговірними зобов'язаннями існують відмінності, які визначають їх місце в системі зобов'язального права.

Договірні зобов'язання виникають на підставі угоди між суб'єктами договору, завжди є результатом правомірних дій. Недоговірні зобов'язання виникають за відсутності погодженої волі його учасників і не завжди є результатом правомірних дій. Визначальним фактором у недоговірних зобов'язаннях є саме відсутність погодженої волі суб'єктів. Зміст і характер правомочностей суб'єктів зобов'язання, а також обсяг цих правомочностей визначається законом чи волею суб'єкту, без згоди іншого суб'єкту зобов'язання.

Недоговірні зобов'язання, як і зобов'язання взагалі, теж не однакові за своїм характером та змістом, тому викликає питання щодо класифікації цих відносин. Серед недоговірних зобов'язань у ЦК України опинилися відносно різні за своєю суттю зобов'язання.

Підручники, що були видані після прийняття ЦК України частіше уникають не тільки питання класифікації недоговірних зобов'язань, а взагалі не дають загальних положень недоговірних зобов'язань перед викладенням їх окремих видів.

В основному вченими досліджувались окремі види недоговірних зобов'язань, особливу ж їхню увагу привернули саме деліктні та кондикційні зобов'язання. Дійсно, значна частина недоговірних зобов'язань — це зобов'язання компенсаційні, функціональне призначення яких полягає у відновленні майнової сфери потерпілого.

Таке становище зумовило ситуацію, коли недоговірні зобов'язання практично ототожнюються із зобов'язаннями у зв'язку з заподіянням шкоди. Деякі автори сам термін «недоговірні зобов'язання» застосовують поряд із терміном «деліктні зобов'язання» [2]. Але підрозділ 2 книги 5 ЦК України дає підстави стверджувати, що на відміну від раніше чинного законодавства, недоговірні зобов'язання значно поширено, а вже існуючі — вдосконалено. У зв'язку з цим виникає потреба ґрунтового теоретичного дослідження недоговірних зобов'язань взагалі та їхньої класифікації.

В результаті того, що недоговірні зобов'язання самі по собі є достатньо неоднорідними, за підставами виникнення їх можна поділити на регулятивні та охоронні. Класифікаційним критерієм у цьому випадку виступають підстави виникнення зобов'язання.

Відмінність регулятивних зобов'язань полягає в тому, що вони виникають з правомірних дій, наприклад, правочинів. Охоронні зобов'язання є, як правило, результатом цивільних правопорушень, що можуть вчинятися як у рамках договірних відносин (наприклад, протиправна поведінка контрагентів у договорі може зумовити виникнення кондикційних зобов'язань), так і поза їх межами (так виникає абсолютна більшість недоговірних зобов'язань).

В основі цього поділу лежать також правові норми, що регулюють суспільні відносини. Норми, що породжують регулятивні недоговірні зобов'язання, мають свою специфіку, а саме: «Ці норми регулюють «нормальні» суспільні відносини, установлюють «нормальні» правовідносини зобов'язального типу, оскільки один із суб'єктів цього правовідношення зобов'язаний зробити певні дії, а інший вправі вимагати здійснення цих дій» [3]. Недоговірні регулятивні зобов'язання хоча і виникають за відсутності погодженої волі його суб'єктів, останні пов'язані між собою взаємними правами та обов'язками зобов'язального характеру [4]. Виконання цих зобов'язань забезпечується відповідними санкціями — несприятливими для суб'єкта правовими наслідками, передбаченими законом на випадок порушення [5].

З аналізу ст. 11 ЦК України можна зробити висновок про те, що регулятивні недоговірні зобов'язання можуть виникати з односторонніх правочинів, актів, органів державної влади або місцевих органів, деяких юридичних вчинків, рішень суду, подій.

Стосовно зобов'язань, що регулюються у ЦК України, а їх шість видів, то до регулятивних можна зараховувати зобов'язання у зв'язку з публічною обіцянкою винагороди, зобов'язання, які виникають з факту рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи та вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення. Об'єднуючим критерієм для цих видів зобов'язань є правомірність дій, що ведуть до виникнення зобов'язання.

У рамках регулятивних недоговірних зобов'язань можна відокремити зобов'язання з односторонніх правочинів та інших односторонніх дій. Так, зобов'язання у зв'язку з публічною обіцянкою винагороди та вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення виникають з односторонніх правочинів, а зобов'язання, які виникають з факту рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи — з юридичних вчинків.

Навпаки, охоронні зобов'язання виникають, як правило, з неправомірних дій (правопорушень, деліктів). У рамках правоохоронних зобов'язань можна виділити три типи — зобов'язання, що виникають внаслідок заподіяння шкоди, зобов'язання із набуття, збереження майна без достатньої правової підстави та зобов'язання у зв'язку зі створенням загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи.

Класифікацію недоговірних зобов'язань можна здійснити за іншим критерієм, наприклад, у залежності від того, чи є змістом зобов'язання відшкодування шкоди (окрім, у деяких випадках, інших обов'язків).

За цим критерієм можна умовно виокремити дві групи зобов'язань:

а) зобов'язання, змістом яких є обов'язок відшкодування шкоди: вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення, що регулюються гл. 79 ЦК України (але в цьому випадку мова йде про відшкодування витрат); рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи (гл. 80 ЦК України); створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної або майну юридичної особи (гл. 81 ЦК України); зобов'язання відшкодування шкоди з різних підстав, передба-

чених гл. 82 ЦК України; набуття, збереження майна без достатньої правової підстави (гл. 83 ЦК України);

б) зобов'язання, які не мають такого змісту: публічна обіцянка винагороди (гл. 78 ЦК України).

Останні зобов'язання дуже схожі на квазідоговори з римського права, тому що за своїм характером та змістом мають багато спільного з договірними зобов'язаннями. Це стосується і порядку їх виконання, припинення. Крім того, умовою різновиду публічної обіцянки винагороди — конкурсу, може бути укладення договору з переможцем конкурсу. Для інших недоговірних зобов'язань важко навести приклад, коли буде укладено договір між сторонами зобов'язання.

Література

1. Гражданское право: В 2 т. Т. II. Полутон 1: Учебник / Отв. ред. проф. Е. А. Суханов. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: ББК, 2002. — С. 5.
2. Михайлич А. М. Внедоговорные обязательства в советском гражданском праве: Учеб. пособие. — Краснодар, 1982. — С. 5; Иоффе О. С. Развитие цивилистической мысли в СССР (часть II) / Избранные труды по гражданскому праву: Из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «хозяйственного права». Изд. 2-е, испр. — М.: Статут, 2003. — 782с. (Серия «Классика российской цивилистики»). — С. 412.
3. Посов В. А. Внедоговорные обязательства: Учеб. пособие / Яросл. гос. ун-т. — Ярославль, 1987. — С. 15.
4. Носов В. А. Регулятивные и охранительные внедоговорные обязательства // Материально-правовые и процессуальные проблемы защиты субъективных прав. Ярославль: Ярослав. госуд. ун-т. 1983. — С. 4.
5. Советское гражданское право. Т. I / Под ред. В. А. Рясенцева. — М., 1975. — С. 424.

УДК 340.15(37):347.65/68(477)

В. О. Гончаренко

ЛЕГАТИ У РИМСЬКОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ ТА СУЧАСНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Заповідальним відказом або легатом є покладення заповідачем на одного чи декількох своїх спадкоємців за заповітом обов'язку виконати за рахунок спадкового майна дії майнового характеру на користь однієї чи декількох осіб (відказоодержувачів або легатарієв).

Чинне цивільне законодавство України не містить поняття «легат», яке використовується лише у науковій літературі та на практиці.

Легати були відомі вже законам XII таблиць: «uti legassit super pecunia tutelave suae rei, ita ius esto». Легатом визнавалося розпорядження про видачу спадкоємцем за заповітом відомої суми чи речей особам, визначеним у заповіті, або про виконання певних дій на користь третіх осіб. У цивільному праві Стародавнього Риму легати могли встановлюватися лише у заповіті та покладалися на зазначеного у ньому спадкоємця. На спадкоємців за законом легат не поширювався. До легатарія переходили лише права щодо спадкового майна та не покладалися обов'язки (син-